

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Теорія держави та права»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

08 Право (081 Право)

«Право як регулятор суспільних відносин»

м. Харків

2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 2023 р. №

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 2023 р. №

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент **А. М. Шульга**.
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний І.М.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **О. С. Передерій**.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **І. Л. Невзоров**.

План лекції

- 1. Поняття та ознаки права як нормативного регулятора суспільних відносин**
- 2. Терміни «об'єктивне право» і «суб'єктивне право», їх значення**
- 3. Принципи та функції права**
- 4. Сутність права. Основні сучасні вчення про сутність права**

Література:

1. Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Овчиннікова А. П. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. С. 420.
2. Кузьмін, С.А. Теорія держави та права в питаннях і відповідях : посібник. - Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2015. 122 с.
3. Мала енциклопедія теорії держави і права. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.
4. Проблеми теорії та історії держави і права : зб. статей / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.. Львів; К. : ЛьвДУВС, 2011. 164 с.
5. Дудаш Т. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції / Т. Дудаш // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . 2010 . С. 19-24
6. Костенко О.М. Що є право? Про основи "натуралістичної" юриспруденції у світлі соціального натуралізму // Право України. 2010. №4. С.83-92.
7. Прокопов Д. Є. Розвиток теорії природного права у вітчизняній і російській правовій думці (середина ХІХ - початок ХХ століть): Монографія. К.: Логос, 2011. — 543 с.
8. Шульга А.М. Концепція розрізнення права і закону, її світоглядна цінність, прикладне значення // Форум права. 2011. №4. С. 852—

855. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11samcpz.pdf>

9. Шульга А.М. Проблема праворозуміння і прикладні критерії правової кваліфікації поведінки суб'єктів права // Форум права. 2012. №2. С. 804–807. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12samcpz.pdf>

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <https://rada.gov.ua> - офіційний портал Верховної Ради України.
2. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npasearch> - єдиний веб-портал органів виконавчої влади (Урядовий портал).
3. <http://www.ccu.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. www.president.gov.ua - офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. <http://www.vru.gov.ua/> - Офіційний сайт Вищої ради правосуддя.
7. <http://www.rnbo.gov.ua/> - Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України.
8. <https://rp.gov.ua/home/> - офіційний сайт Рахункової палати України.

Поняття та ознаки права як нормативного регулятора суспільних відносин

Походження права в історії людства обумовлено розвитком людини як суспільної істоти, розвитком суспільства як такого, виникненням тих суспільних потреб, котрі закономірно обумовили появу права як соціального інституту у зв'язку з розкладом первісного суспільства, переходом людства від первісного ладу до цивілізації як нового періоду людського буття, виникненням держави як форми організації суспільства в нових історичних умовах.

Історичний розвиток людства, суспільства обумовив і розвиток регулювання суспільних відносин, появу у цьому регулюванні права як особливого нормативного регулятора суспільних відносин, тобто як особливого виду соціальних норм, котрі істотно відрізняються у контексті соціальної регуляції як від звичаїв первісного суспільства, так і від інших соціальних норм, приміром, норм моралі певного сучасного суспільства.

З огляду на певні зовнішні ознаки, що виокремлюють право як самостійний нормативний регулятор суспільних відносин, насамперед на право як на особливий вид соціальних норм вказує те, що виникнення й існування права тісно пов'язане з виникненням і функціонуванням держави, з діяльністю державних структур, що мають владні повноваження.

Право, як на особливий вид соціальних норм, виникнення й існування котрого має тісний зв'язок з державою, з діяльністю відповідних державних

органів, в юридичній літературі зазвичай позначається терміном «позитивне право» або такими термінами як «юридичне право», «об'єктивне право», «об'єктивне юридичне право».

В юридичній науці термін «позитивне право» існує вже не одне століття, він з'явився завдяки школі праворозуміння, котра розрізнявала «природне право» і «позитивне право» (право як продукт волі законодавця). Під «природним правом» розумілись (зокрема і насамперед) «права людини» як певні «невідчужувані» права. Виникнення, існування такого роду прав обумовлено природою людини, не залежить від держави. В сучасній юриспруденції науковці також розрізняють «природне право» і «позитивне право», приміром, під сучасним природним правом розуміють універсальну концепцію прав людини.

Сучасний термін «позитивне право» не тільки вказує на право як на продукт волі законодавця. «Позитивне право» - це норми права, чинні на даний момент часу, котрі слід відрізняти, приміром, від скасованих норм права, норм права, закріплених в історичних нормативних юридичних документах, що не мають юридичної сили. Як синонім терміна «позитивне право» в юридичній науці часто-густо використовується термін «об'єктивне право» (об'єктивно існуюча система норм права як певна система соціальних норм).

Студентам (курсантам) як майбутнім юристам-практикам (правознавцям), котрі тільки починають прискіпливо досліджувати право, доцільно починати формування своєї правосвідомості з дослідження позитивного (об'єктивного)

права, тобто права як продукту державно-владної нормотворчої діяльності. У подальшому відповідне наявне нормативне праворозуміння стає (може бути і має бути) основою для критичного філософського, морально-етичного, ціннісного осмислення права як складного соціального явища.

Зв'язок права, як виду соціальних норм з державою, державною владою, державними органами, полягає в тому, що держава задля встановлення в суспільстві єдиного порядку (правопорядку) встановлює відповідні загальні правила поведінки – норми права. Державні органи забезпечують реалізацію норм права, використання прав і виконання обов'язків, передбачених цими нормами, охорону норм права від порушень. Правові норми – це ті соціальні норми (загальні правила поведінки), котрі мають загальнообов'язкове значення в суспільстві внаслідок офіційного державно-владного рішення відповідного державного органа, приміром, органа законодавчої влади.

Окрім зазначеного, слід бачити і те, що в соціально-неоднорідному суспільстві (державно-організованому суспільстві) в умовах існуючих тих чи інших суспільних антагонізмів, протиріч, конфліктів реалізація правових норм підтримується державним примусом, відповідною державною діяльністю, діяльністю державного апарату.

Забезпечення реальної дії норм права можливістю застосування за необхідності державного примусу припускає існування, для досягнення відповідних цілей, спеціального контрольно-наглядового апарату, органів розшуку правопорушників, правоохоронних, судових органів та інших державних структур.

Проте одночасно насамперед держава піклується про добровільне виконання суб'єктами права вимог норм права, котрі їм адресовані. Заохочуючи сумлінне виконання норм законів, норм, що містяться в інших

нормативно-правових актах, держава фінансує правову освіту населення, його виховання в дусі поваги до права і закону.

З огляду на норми звичаїв, норми моралі, норми громадських організацій тощо право також відрізняється від інших соціальних норм тим, що усі чинні правові норми представляють собою систему норм, тобто уся сукупність чинних норм права характеризуються внутрішньою єдністю, логічним взаємозв'язком норм, їх розподілом на галузі права, інститути права.

Право відрізняється від інших соціальних норм і тим, що воно являє собою систему норм, адресатом котрої є усе соціально-неоднорідне суспільство в цілому. У світській державі будь-які інші системи соціальних норм (норми громадських організацій, звичаї, релігійні норми й т. ін.) зазначеного загального «адресатного статусу» не мають, вони адресовані лише певній частині суспільства (окремим соціальним групам). Приміром, є системи релігійних норм, котрі адресовані лише православним, іудеям, буддистам тощо. Проте є конституційно-правові норми, адресовані будь-якій людині, що знаходиться на території даної держави, незалежно від її віросповідання, статі, віку тощо.

Характерною ознакою права є і те, що норми права – це норми, котрі знайшли обов'язкове вираження у певній офіційній формі. Приміром, формами права є «нормативно-правовий акт», «нормативно-правовий договір». Інакше кажучи, право – це норми закріплені в законах, у судових рішеннях або інших формах (джерелах) права. Право в системі соціальних норм характеризується істотною формальною визначеністю норм права, чітким визначенням прав і обов'язків суб'єктів права, чіткими формулюваннями юридичних понять.

Нерозривний зв'язок права з державою, державним суверенітетом знаходить вираз і в тому, що загалом система права кожної держави, завжди має певні індивідуальні якості (структура, зміст), проте внутрішньодержавне право багатьох країн має й низку загальних ознак (наприклад, є загальні види

джерел права, загальним є поділ права на приватне і публічне). В структурі системи права в країнах континентальної Європи виокремлюють (за предметом і методом правового регулювання) певні галузі права – конституційне право, цивільне право, кримінальне право, трудове право тощо. Кожна із галузей права є регулятором відповідних якісно однорідних суспільних відносин (майнових, трудових й т. ін.).

З огляду на основні характерні ознаки права як нормативного регулятора суспільних відносин, *право* («позитивне право», «об’єктивне право») можна визначати як *систему соціальних норм (формально-визначених, загальнообов’язкових), що встановлені (або санкціоновані) державою, знаходяться під її охороною, мають владно-вольовий, державно-регулятивний характер.*

Для юриста-практика, котрий має чітке уявлення про норми права, закріплені в законах та інших формах права, повинен приймати рішення у процесі вирішення юридичних справ на основі норм права незалежно від свого особистого оцінного ставлення до них, зазначене поняття права є поняттям, котре має прикладне значення. Проте необхідно звернути увагу на те, що головним недоліком зазначеного поняття права є його абстрагованість від змісту норм права, відсутність ціннісних вимог до цього змісту, тобто за логікою речей даним поняттям права охоплюються, наприклад, і норми, котрі можуть сприйматись населенням країни як норми, що не слугують досягненню «загального блага», чи як норми, що не відповідають ідеї досягнення гармонії у співвідношенні «загального блага» і «особистої свободи», або як норми «несправедливі», «аморальні». У зв’язку із чим, приміром, після Другої світової війни Г. Радбрух, німецький філософ права, опублікував книгу «Законне неправо і надзаконне право», котра за своїм

ідейним змістом була морально-філософською реакцією на німецький націонал-соціалізм, відповідний державно-правовий режим в країні. Г. Радбрух критикував гітлерівське законодавство як несправедливе, тобто неправове за змістом. З іншої точки зору, необхідно не забувати і те, що багато норм права є абсолютно нейтральними у моральному відношенні, наприклад, норми, що визначають структуру тих чи інших державних органів (відповідні норми можуть оцінюватись з позиції їх доцільності, але вони не можуть оцінюватись як несправедливі, аморальні тощо). Також необхідно не забувати і про реальність існування не тільки «інтелектуальної» («розумової») але й «вольової» складової у змісті права. Приміром, державним законодавчим волевиявленням в одній країні дозволено те, що в іншій заборонено. При цьому в обох країнах відповідні норми права сприймаються населенням як цілком «нормальні».

Зазначене свідчить, що «нормативний підхід» до визначення поняття права не є абсолютно досконалим, але його істотна адекватність об'єктивній реальності також є очевидною.

Слід наголосити, що в юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття права, оскільки право належить до числа найбільш складних суспільних явищ. Приміром, вже юристи Стародавнього Риму, для яких термін «*regula juris*» («правова норма») був одним із основних термінів римського права, загалом розрізнявали право і закон, писали (Павло), що «право» означає те, що «завжди є справедливим і добрим», яким є природне право, але «право» – це також і те, що «корисно всім або багатьом у якій-небудь державі», яким є цивільне право. У вітчизняній літературі радянського та пострадянського періоду підходи до визначення поняття

права зазвичай демонструють визнання або заперечення класового характеру права (з огляду на співвідношення в понятті права, у змісті права, з одного боку, загальнолюдського, загальнонаціонального, з іншого – класового).

Про проблему визначення поняття права писав І. Кант («Критика чистого розуму»). Він зазначав, що сучасна йому юриспруденція ще не змогла визначити, що таке право – не знайшла відповідь на питання: «Що таке право?». Пошук остаточної, загальновизнаної відповіді на питання: «Що таке право?» не отримала і сучасна загальнотеоретична юриспруденція. Колись навіть було сформульовано судження (М. М. Алексєєв), що юристи ніколи не знайдуть визначення права, так само як і дослідники природи не знайдуть відповідь на питання, що таке природа взагалі.

З огляду на стан сучасної юриспруденції, пошук відповіді на питання: «Що таке право?» характеризується тим, що на сьогодні в новітній пострадянській юридичній літературі насамперед визначають такі підходи до розуміння права як нормативний підхід, соціологічний підхід, ідеологічний або філософський підхід тощо. Особливістю сучасного стану загальнотеоретичної юриспруденції є інтегративний підхід до розуміння права, котрий припускає узагальнення основних суджень вищезгаданих підходів, констатацію в них того чи іншого цінного з метою сформулювати інтегративне визначення поняття права. Відповідно до такого визначення, право – це сукупність визнаних у даному суспільстві й забезпечених офіційним захистом нормативів рівності й справедливості, що регулюють боротьбу і узгодження вільних воľ в їх взаєминах.

Терміни «об'єктивне право» і «суб'єктивне право», їх значення

Для юридичної наукової і навчальної літератури є характерним використання термінів «об'єктивне право» («право в об'єктивному значенні») і «суб'єктивне право» («право в суб'єктивному значенні»). Зазначені терміни припускають розрізнення «права» як виду соціальних норм

і «права» як можливої поведінки суб'єкта права. Норми (уповноважувальні) об'єктивного права передбачають певні «права» суб'єктів права, інакше кажучи їх «суб'єктивні права» як *гарантовану законом, державою певного виду й певної міри можливу, юридично дозволену поведінку* (наприклад, право на підприємницьку діяльність).

«Суб'єктивне право» як і «об'єктивне право» має певну структуру. Проте на відміну від структури об'єктивного права (приміром, галузі права є елементами системи права), структура суб'єктивного права являє собою певні можливості, що стосуються поведінки уповноваженого суб'єкта права. Можлива поведінка уповноваженого суб'єкта права – це ті його правомочності, котрі в юридичній літературі позначають такі терміни як «право-поведінка», «право-вимагання», «право-домагання». «Право-поведінка» характеризується як право на власні дії уповноваженого суб'єкта. «Право-вимагання» – це право уповноваженого суб'єкта на адекватні дії з боку зобов'язаної особи. «Право-домагання» є правом уповноваженого суб'єкта на відповідні забезпечувальні примусові дії з боку держави при невиконанні або при неналежному виконанні зобов'язаною особою свого обов'язку.

Принципи та функції права

Принципи права являють собою *нормативно закріплену ідейну основу права, котра визначає статику і динаміку його буття – структуру права, функціонування права, формування і розвиток змісту права, його сутність, соціальну спрямованість*.

Принципи права – ідеологічна, нормативно-ідейна основа функціонування правової життєдіяльності суспільства, його правової системи. Як стрижневі ідеї права, принципи права, відображені у змісті норм права, характеризують сутність і соціальне призначення права даної країни, вони впливають як на статику права, так і на динаміку права.

Приміром, принципи права визначають у низці країн поділ права на приватне право і публічне право, вони є істотним чинником процесу правотворчості, підготовки нормативно-правових договорів, нормативно-правових актів, інших актів законодавства, вони впливають на процес застосування норм права, процес тлумачення норм права. Інакше кажучи, принципи права є нормативно-ідейним критерієм (орієнтиром) усіх правових форм, видів юридичної діяльності у державі: правотворчої діяльності, правозастосовної діяльності, правоохоронної діяльності тощо.

Існування принципів права обумовлює системність права, тобто внутрішню узгодженість, єдність галузей та інститутів права, їх уповноважувальних, зобов'язальних, заборонних норм, норм матеріального та процесуального права й т. ін.

Як ідеологічна основа функціонування правової життєдіяльності суспільства, його правової системи, принципи права невіддільні від природи самого суспільства, від його економічного, соціального, політичного ладу, від пануючого в даній країні державного режиму (тоталітарного, авторитарного, демократичного), тобто характер принципів є об'єктивно обумовленим, він відображає конкретно-історичні особливості даного суспільства (рабовласницького, феодального, капіталістичного тощо). Тому, з огляду на історію розвитку людства, на розвиток права як такого, на розвиток права в тих чи інших країнах, частинах світу можна розрізняти принципи рабовласницького права, феодального права, соціалістичного права, принципи римського права, континентального права, мусульманського права, принципи національного права, принципи міжнародного права й т. ін.

Принципи права можуть отримати пряме текстуальне закріплення в актах законодавства даної держави (тексти статей законів містять формулювання відповідних принципів права, приміром, тексти конституцій низки сучасних демократичних держав безпосередньо вказують на такі конституційні принципи як принцип верховенства права, принцип

народовладдя тощо), проте принципи права можуть визначатись і як результат логічного аналізу змісту певних конкретних норм права, тобто як результат узагальнення змісту відповідних норм права.

З огляду на галузеву структуру права, серед принципів права є низка принципів, загальних для усіх галузей права, насамперед такими є конституційні принципи, такі принципи як принцип верховенства права, принцип законності, рівноправності, взаємної відповідальності особи і держави тощо. Поряд із загальними принципами в правовому регулюванні суспільних відносин свої роль та місце мають і міжгалузеві принципи, котрі є загальними лише для певних галузей права, а саме для суміжних (споріднених) галузей права (приміром, з огляду на галузі процесуального права є низка загальних принципів для кримінально-процесуального і цивільно-процесуального права). Окрім зазначених принципів права є і суто галузеві принципи, тобто принципи чинність котрих має виключно внутрішньогалузевий характер.

Право, як загалом і будь-який інший соціальний інститут, виконує певні функції.

Функції права – це *визначені сутністю права, його соціальним призначенням в даній країні, основні напрямки юридичного впливу на суспільні відносини права як нормативного регулятора цих відносин.*

Оскільки право («позитивне право», «об'єктивне право») є нормативним регулятором суспільних відносин, в юридичній літературі традиційно пишуть насамперед про таку його функцію як регулятивна функція, а також про охоронну функцію права (право не тільки регулює певні суспільні відносини, право і охороняє відповідні суспільні відносини).

Регулятивна функція права припускає організаційно-координаційний вплив права на регульовані суспільні відносини шляхом визначення позитивних правил поведінки учасників цих відносин, ця функція знаходить вираз у нормативному визначенні правового статусу фізичних та юридичних осіб, повноважень державних органів, їх посадових та службових осіб і т. ін.

У межах регулятивної функції права виокремлюють (С. С. Алексєєв) такі його функції як регулятивна статична функція і регулятивна динамічна функція, тобто існують дві підфункції регулятивної функції права. Регулятивна статична функція права (приміром, її демонструє авторське право) припускає, що право впливає на певні суспільні відносини шляхом їх (відносин) нормативного закріплення (закріплення в нормах тих чи інших галузей та інститутів права). Охоплення правовим регулюванням певних суспільних відносин, їх нормативне закріплення, надає таким відносинам (мають відповідати інтересам прогресивного розвитку суспільства) новий соціальний статус, якість стабільності. Регулятивна динамічна функція (приміром, її демонструє господарське право) знаходить вираз у впливі права на суспільні відносини через надання цим відносинам певної динаміки, розвитку.

Охоронна функція права (приміром, її демонструють норми кримінального права) припускає спрямованість права на охорону певних суспільних відносин (соціально-економічних, політичних, екологічних, майнових і т. ін.), його вплив на свідомість і волю людей, їх поведінку через встановлення заборон щодо певних видів поведінки, встановлення юридичних санкцій, що застосовуються до правопорушників, через інформування змістом відповідних нормативно-правових приписів, що певні суспільні відносини знаходяться під їх охороною.

Сутність права. Основні сучасні вчення про сутність права

Філософська категорія «сутність» використовується для відповідної характеристики будь-якого предмета чи явища. Ця категорія також є традиційною і для юриспруденції. Визначення сутності права припускає встановлення тієї його відносно стійкої і найбільш важливої, внутрішньої якісної основи, котра відображає природу права як соціального інституту, його соціальне призначення.

Так, приміром, в сучасній юридичній літературі з огляду на сутність права пишуть, що право слід розуміти як засіб громадської злагоди, врахування інтересів всіх соціальних груп (структур) суспільства (у даному контексті мова йде про сутність права в демократичній, правовій, соціальній державі). З іншого боку, при характеристиці сутності права часто-густо в сучасній юридичній літературі використовується категорія «воля». Історичний розвиток правової думки свідчить, що на необхідність врахування категорії «воля» при дослідженні регулятивної природи права науковці вказують вже давно. Про це писали і Г. Гроцій, і Т. Гоббс, і Ж.-Ж. Руссо.

На сьогодні науковці зазначають, що характеристика сутності права як загальної волі має пов'язувати цю волю насамперед з такими умовами життєдіяльності суспільства як матеріальні умови, соціально-культурні умови. Невіддільна характеристика сутності права і від характеристики соціальної структури соціально-неоднорідного суспільства (державно організованого суспільства), від характеру класів та інших соціальних груп (великих, малих), а також і від окремих осіб як впливових суб'єктів політики, політичної системи суспільства, котра має прямий, тісний зв'язок з його правовою системою, законодавчим процесом, правовим регулюванням суспільних відносин. Загальна воля, формується як результат компромісу інтересів, за характером - публічних, індивідуальних (у широкому сенсі цього слова), на реалізацію котрих спрямовані зазначені суб'єкти соціуму. Ця воля має знайти нормативне закріплення, зовнішній вираз у законі або іншій формі права як формально-обов'язковий загальносоціальний регулятор поведінки людей, їх об'єднань, як офіційно репрезентована державою міра свободи, офіційний критерій юридично значущої поведінки. Інакше кажучи, сутність права слід бачити (розуміти) як *загальну волю, обумовлену матеріальними та іншими умовами життєдіяльності суспільства, характером домінуючих суб'єктів соціуму, сформовану як результат узгодженості інтересів (публічних, індивідуальних), зовнішньо*

державно-офіційно виражену як загальна міра (формально-обов'язковий нормативний регулятор) поведінки суб'єктів права.

Питання про сутність права, або, інакше кажучи, питання про його природу було і остається одним із основних питань загальнотеоретичної юриспруденції. «Сутність права» є однією з основних категорій загальної теорії права, оскільки від розуміння природи права, його сутності залежить розуміння інших правових явищ, тобто підхід до розуміння природи права впливає, у свою чергу, на підхід до вирішення інших важливих як теоретичних, так і практичних правничих питань.

На сьогодні в юриспруденції немає якоїсь однієї універсальної доктрини, якогось єдиного вчення про сутність права, єдиного підходу визначення сутності права. В сучасній теорії права є певна сукупність таких підходів, є різні відповідні концепції, напрямки, серед яких зазвичай в юридичній літературі виокремлюють низку основних вчень про сутність права, приміром, є вчення психологічного, соціологічного напрямку. Уся сукупність зазначених вчень припускає, що право є складним, багатоаспектним явищем, тому для розуміння його сутності необхідно враховувати різні точки зору на його природу (соціологічний, психологічний, нормативний та ін. підходи). Наявність різних доктринальних відповідей на питання про сутність права свідчить про існування різних типів, різних шкіл праворозуміння, інакше кажучи, в юридичній науці існують різні концепції розуміння природи права, його сутності.

До кола вчень про сутність права в сучасній юридичній літературі насамперед належить *теорія природного права*, виникнення котрої має зв'язок з низкою революцій XVII-XVIII ст. Основні поняття цієї теорії «природне право» і «позитивне право». Суб'єктом створення останнього є держава, але поряд з позитивним правом є природне право, поряд з юридичними нормами, встановленими державою є низка прав, котрі людина має в силу свого народження, ці права є невідчужуваними, тобто держава не може їх скасувати, відмінити і т. ін. Навпаки, такого роду права, приміром,

право на свободу, право на життя мають знайти обов'язкове закріплення в законодавстві держави, в позитивному праві. З огляду на вимоги «осучасненої» природно-правової теорії, тобто з точки зору *теорії відродженого природного права*, створене державою право є похідним від природного права, позитивне право визнається правом лише тоді, коли воно відповідає природному праву (певним загальнолюдським принципам).

Якщо теорія природного права виводить право із природи людини, то *психологічна теорія права* виводить право із її психіки. Психологічна теорія розрізняє офіційне право як систему правових норм, установлених державою, і неофіційне право: інтуїтивне право - психічні переживання людей, котрі і є реальним правом, пов'язаним з емоціями однієї людини, що вона має певний обов'язок щодо іншої, а та, у свою чергу, має право вимагати виконання цього обов'язку. У зв'язку з чим, право слід розглядати насамперед не як норми, створені державою, а як інтуїтивне явище сфери емоцій (психічних переживань) людини.

Соціологічна теорія права наголошує на правовідносинах як основній, найбільш істотній частині права, правові нормами - це частина права, але не настільки істотна як правовідносини. Соціологічна теорія права зосереджує увагу насамперед на процесі реалізації права, на "праві в дії", на "живому праві", котре існує поряд з правовими нормами як реальний порядок. Цей порядок уособлює процес реалізації (дії) права в суспільстві, його являють собою конкретні дії конкретних учасників правовідносин як конкретної форми буття права. Характерною тезою соціологічної теорії права є теза про можливість зміни правової норми в процесі її суддівського застосування, про необхідність і доцільність свободи суддівського розсуду.

Основна ідея *соціальної концепції права* Л. Дюгі - ідея співробітництва різних соціальних верств і груп в процесі здійсненні державної влади (ідея солідарності), суб'єкти соціального спілкування мають чинити так, щоб забезпечити солідарність всіх членів суспільства. Право слід розглядати як засіб досягнення соціальної гармонії, інструмент, що слугує охороні

"спільних інтересів" всіх соціальних верств і груп, право є виразником їх солідарності.

Нормативістська теорія права (XX ст., Г. Кельзен та ін.) зазначає, що право – це сукупність норм як правил "належної поведінки" - «сукупність норм абстрактного належного». Норми права або встановлюються державою, або т. зв. суверенною нормою (виникають не з реальних суспільних відносин), тобто, з точки зору формально-догматичного аналізу права, правової норми, юридичні норми розглядаються у штучному відриві від економіки, політики, соціальної структури суспільства.

Марксистська теорія права, котра склалась у другій половині XIX в. припускає матеріалістичне розуміння історії розвитку людства, матеріалістичний погляд на процес виникнення держави і права, підкреслення класової природи держави і права. Марксистська теорія права, з огляду на період раннього капіталізму, звертає увагу на виникнення, існування класових протиріч, класової боротьби, наголошує на класовій природі держави і права, на класовій природі законів, оскільки право слід розуміти як зведену в закон волю буржуазії як панівного класу, волю, котра обумовлена матеріальними умовами життя цього класу.

Окрім зазначеного, в сучасній юридичній літературі зазвичай пишуть про «вузьке» («вузьконормативне») і «широке» праворозуміння. Відповідно до нормативного розуміння права його слід розглядати саме як систему чинних юридичних норм, істотними ознаками права є його нормативність, формальна визначеність, зв'язок з державою (державно-вольовий, владно-регулятивний характер, забезпеченість державним примусом). Тоді як відповідно до широкого розуміння права воно представляє собою не лише правові норми, право також включає в себе і правовідносини, правосвідомість, суб'єктивні права, правозастосовні акти й т. ін., при цьому головна увага приділяється не нормам права, а саме правовідносинам як центральній ланці права, загалом як центральній і всієї правової системи.

Контрольні питання (питання для самоконтролю):

1. Що розуміють в сучасній юридичній літературі під об'єктивним (позитивним) і суб'єктивним правом?
2. Що розуміють в сучасній юридичній літературі під принципами права?
3. Які є види принципів права?
4. Що розуміють в сучасній юридичній літературі під функціями права?
5. У чому знаходить вираз регулятивна функція права?
6. Які є види регулятивної функції права?
7. У чому знаходить вираз охоронна функція права?
8. Що розуміють в сучасній юридичній літературі під сутністю права?
9. У чому полягає особливість теорії природного права, а також теорії відродженого природного права?
10. У чому полягає особливість психологічної теорії права?
11. У чому полягає особливість соціологічної теорії права?
12. У чому полягає особливість соціальної концепції права?
13. У чому полягає особливість нормативістської теорії права?
14. У чому полягає особливість марксистської теорії права?
15. Що розуміють в сучасній юридичній літературі під «вузьким» («вузьконормативним») і «широким» праворозумінням?

